

Європейські та національні стандарти з прав людини у практиці Конституційного Суду України

М. Гультай

суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук

У статті висвітлюються основні напрями впливу європейських стандартів з прав людини на конституційне правосуддя, викладаються підходи до застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини, що склалися в діяльності Конституційного Суду України, а також аналізуються переваги різних моделей конституційної скарги з погляду запровадження ефективних національних засобів правового захисту.

Ключові слова: європейські стандарти з прав людини, конституційне правосуддя, конституційна скарга, конституційні суди, Європейський суд з прав людини.

Проголосивши загальні демократичні цінності пріоритетом свого соціально-політичного розвитку, сучасні держави стали на шлях посилення впливу європейського права на національне законодавство і юридичну практику. У межах європейської правової системи для уніфікації міжнародних і національних стандартів з прав людини принципову роль відіграє імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, відповідних протоколів до неї (*далі — Європейська конвенція*), а також застосування практики Європейського суду з прав людини (*далі — Страсбурзький суд*).

Провідні спеціалісти в галузі європейського та конституційного права стверджують, що саме Європейська конвенція є міжнародним договором, який широко запозичив конституційні традиції держав — членів Ради Європи¹. Юриспруденція Страсбурзького суду також розвилася під значним впливом конституційного права країн — учасниць Конвенції². У свою чергу, як зазначив Голова Венеціанської Комісії Дж. Букіккіо, практика Страсбурзького суду є основою для створення й консолідації загальної конституційної спадщини Європи³.

Українські конституціоналісти підкреслюють, що відповідні конституційні норми про права і свободи людини і громадянина та їх гарантії якщо не тотожні, то аналогічні конвенційним нормам. Тому правові позиції Страсбурзького суду потрібно застосовувати й при тлумаченні відповідних норм конституцій держав — учасниць Європейської конвенції. У зв'язку з тим, що права і свободи людини є основою конституцій, кожна з яких — єдине ціле, практика Страсбурзького суду повинна застосовуватися й при тлумаченні конституційних положень, які безпо-

¹ *Де Сальвіа М.* Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 год / М. Де Сальвіа. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — С. 39.

² *Шевчук С.* Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2002. — С. 106.

³ *Букіккіо Дж.* Вітальне слово учасникам Міжнародної конференції «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство» / Дж. Букіккіо // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 7.

середньо не стосуються прав і свобод. Юриспруденцію Страсбурзького суду слід також враховувати в процесі інтерпретації законів держав — учасниць Європейської конвенції, оскільки вони, як і інші нормативно-правові акти, ухвалюються на основі конституцій і повинні їм відповідати¹. Отже, практика Страсбурзького суду є ефективним засобом судового тлумачення норм права на національному рівні, насамперед тих, що стосуються прав людини.

Один із провідних українських теоретиків права професор П. Рабінович виділяє два основні напрями впливу рішень Страсбурзького суду на конституційне правосуддя². Перший полягає у врахуванні конституційними судами вказівок і оцінок Страсбурзького суду, наведених у його рішеннях у конкретних справах, до розгляду яких органи конституційного контролю залучалися на етапі розгляду спору в межах національних юрисдикцій. Цілком очевидно, що через прецедентний характер практики Страсбурзького суду його правові позиції щодо конституційного судочинства стосуються не лише держав, які виступали сторонами у справі, а й повинні враховуватися при здійсненні конституційного правосуддя, а також у процесі нормотворення інших держав, що визнають його юрисдикцію.

Другим напрямом впливу практики Страсбурзького суду на національне конституційне судочинство є врахування вироблених ним принципів, концептуально-методологічних основ судового захисту прав людини при прийнятті рішень конституційними судами. Хоча цей «канал», як зазначає П. Рабінович, є менш формалізованим, ніж перший, однак коло його застосування може бути незрівнянно ширшим.

При цьому суперечності у практиці конституційних судів і Страсбурзького суду завжди існували та існують, хоча й виникають не дуже часто. Так, Страсбурзький суд погодився з рішеннями органів конституційного судочинства у справах «Хаас проти Німеччини», «Лейла Шахін проти Туреччини», «Л. і В. проти Австрії», «Хуттен-Чапска проти Польщі», «Броньовски проти Польщі», «Лавентс проти Латвії», «Маркс проти Бельгії», проте розійшовся в думках з висновками конституційних судів у справах «Фон Ганновер проти Німеччини», «Гайдук проти України», «Сокур проти України», «Аміхачала проти Молдови», «Дикіль проти Туреччини», «Морено Гомез проти Іспанії». Наприклад, у Рішенні у справі про мораторій на примусову реалізацію майна від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003 Конституційний Суд України визнав конституційним Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна». На практиці цей Закон перешкодив виконанню судових рішень у справах, боржником у яких було державне підприємство. Водночас Страсбурзький суд у рішенні у справі «Сокур проти України» від 26 квітня 2005 року зазначив, що виконання судового рішення із затримкою більше трьох років на підставі зазначеного Закону порушує положення пункту 1 статті 6 Європейської конвенції.

Щодо цього Дж. Букіккіо зауважив, що різне тлумачення прав людини у рішеннях судів на національному та європейському рівнях призводить до конфронтації,

¹ *Євграфов П.* Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства / П. Євграфов, В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 83.

² *Рабінович П.* Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини / П. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 35–36.

яка шкодить обом сторонам, і особливо тим, хто користується правами, тобто громадянам¹. У таких випадках слід знаходити вихід за допомогою діалогу, для якого відкриті як національні органи конституційної юрисдикції, так і Страсбурзький суд. Причому такий діалог важливий не тільки на європейському й національному рівнях, а й між національними конституційними судами, які можуть обмінюватися корисним досвідом застосування практики Страсбурзького суду й гармонізації її з національним законодавством. Більше того, посилення на правові позиції Страсбурзького суду й конституційних судів інших країн може значно підсилити переконливість юридичної аргументації рішень конституційних судів у резонансних справах, які стосуються складних конституційно-правових питань та істотно впливають на розвиток національних політичних і правових систем.

Конституційний Суд України приділяє велику увагу європейським стандартам правозахисту при здійсненні конституційного судочинства. Ратифікувавши Європейську конвенцію Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР, наша держава визнала обов'язковість юрисдикції Страсбурзького суду в усіх питаннях, що стосуються тлумачення та застосування цієї Конвенції. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV прямо передбачено, що рішення Страсбурзького суду стосовно України є обов'язковим для виконання відповідно до статті 46 Європейської конвенції (стаття 2).

Слід зазначити, що до повноважень Конституційного Суду України не належить виконання рішень Страсбурзького суду. Для цього діє спеціальний механізм, детально визначений у зазначеному Законі. Свій вплив на діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні Європейська конвенція й практика Страсбурзького суду здійснюють через їх застосування в національному конституційному правосудді. Вищезгаданий Закон вперше закріпив юридичну норму, відповідно до якої суди (у тому числі й Конституційний Суд України — *М. Г.*) застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію й практику Страсбурзького суду як джерело права (стаття 17 зазначеного Закону). Цей принципово важливий законодавчий припис значно розширив сферу застосування практики Страсбурзького суду, у тому числі у сфері конституційної юрисдикції, а також легалізував елементи прецедентного права у правовій системі України (що цілком відповідає загальноєвропейській тенденції зближення континентального та англосаксонського права й взаємопроникнення їх правових інститутів).

Саме конституційна юстиція у демократичних країнах виступає ефективним засобом уніфікації національних правових систем і європейських стандартів правозахисту. Враховуючи обов'язковість рішень Конституційного Суду України, його правові позиції, сформульовані з урахуванням положень Європейської конвенції, інших міжнародно-правових договорів у сфері прав людини, а також юриспруденції Страсбурзького суду, сприяють імплементації міжнародного права у вітчизняну юридичну практику. Вони орієнтують законодавця, суди загальної юрисдикції та інші правозастосовні органи, а також приватних осіб на загальновизнані європейські правові принципи й цінності.

¹ *Букіккіо Дж.* Вітальне слово учасникам Міжнародної конференції «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство» / Дж. Букіккіо // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 7.

Підкреслимо, що до повноважень Конституційного Суду України входить вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів, передбачених пунктом 1 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР, не тільки нормам, а й принципам щодо прав і свобод людини і громадянина (глава 12 цього Закону). При цьому слід враховувати змістовну єдність принципів права, що визначають сенс основних прав і свобод, а також припустимі межі втручання в їх реалізацію. Страсбурзький суд у своїх рішеннях розкриває такі принципи, як верховенство права, пропорційність, правова визначеність, сумлінність, рівність, ефективний захист основних прав¹ тощо. Ці принципи все активніше використовуються Конституційним Судом України для обґрунтування своїх рішень².

Водночас при здійсненні конституційного правосуддя Конституційний Суд України зв'язаний насамперед положеннями Конституції України, оскільки його завданням є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій її території (стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Відповідно до частини другої статті 8 Основного Закону Конституція України має найвищу юридичну силу. На цій підставі суддя *ad hoc* від України у Страсбурзькому суді професор С. Шевчук зазначає, що в межах національної правової системи тлумачення Конституційним Судом України відповідних конституційних положень про права і свободи матиме пріоритет над відповідним тлумаченням аналогічних прав і свобод Страсбурзьким судом. Однак це не свідчить про застосування цими судами кардинально відмінних підходів: по-перше, тлумачення Конституційного Суду України відповідно до принципу «доброго ставлення» до міжнародного права має узгоджуватися з практикою Страсбурзького суду, яка, по-друге, встановлює мінімальні європейські стандарти, тобто стандарти з захисту конституційних прав і свобод, які а *rigori* не можуть бути нижчими за європейські. Слід підкреслити, що перелік прав і свобод та їх гарантій, закріплений у Європейській конвенції, на відміну від прав і свобод, що містяться в європейських конституціях, є мінімальним.

Конституція України також включає аналогічний з Європейською конвенцією каталог основних прав людини, хоча й не обмежується ним (при цьому можуть траплятися окремі термінологічні розбіжності між конвенційними та конституційними положеннями). Відповідно в Україні спостерігається *подвійний захист фундаментальних прав і свобод, що закріплені в Європейській конвенції та Конституції України: він здійснюється на конституційному та конвенційному рівнях*³. Ці права і свободи мають єдиний зміст, який встановлюється у процесі їх застосування, а

¹ Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Волвенко. — К., 2006. — С. 156, 157; Право Європейського Союзу : учеб. для вузів / под ред. С. Ю. Кашкина. — М. : Юрист, 2004. — С. 103–154.

² Див.: Гультай М. М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України [Текст] / М. М. Гультай, І. П. Кияниця // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 5. — С. 83–93.

³ Шевчук С. В. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України / С. В. Шевчук // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4–5. — С. 122.

також тлумачення конвенційних і конституційних норм Страсбурзьким судом та Конституційним Судом України.

Статистика звернень Конституційного Суду України до європейських стандартів з прав людини демонструє, що Європейська конвенція й практика Страсбурзького суду безпосередньо використовувалися ним більш ніж у 20 рішеннях, а опосередковано (тобто шляхом посилання на акти національного законодавства, що відображають вимоги міжнародних стандартів) — приблизно у 100 рішеннях. Причому пріоритетною у цьому списку є стаття 6 Європейської конвенції «Право на справедливий суд»¹.

Конституційний Суд України вперше послався на положення міжнародних договорів у Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп (справа за зверненням жителів міста Жовті Води), в якому зазначив, що частина перша статті 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, що виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією Україною Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Європейської конвенції, які згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Дослідження практики Конституційного Суду України дозволяє виділити три основні підходи до застосування Європейської конвенції та практики Страсбурзького суду у його діяльності².

Перший полягає в тому, що Конституційний Суд України при обґрунтуванні правової позиції лише згадує про наявність певних європейських стандартів у зв'язку з предметом конституційного спору, але не конкретизує їх. Наприклад, у Рішенні від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) Конституційний Суд України зазначив, що викладений підхід щодо забезпечення незалежності суддів закріплений у Європейській конвенції та в низці інших міжнародних документів, а також підтверджений практикою Страсбурзького суду. При цьому орган конституційної юрисдикції не навів відповідні положення Європейської конвенції та рішення Страсбурзького суду, що підтверджують його правову позицію з цього питання. Такий підхід є найбільш юридично вразливим, оскільки позбавляє посилання на Європейську конвенцію й практику Конституційного Суду України належної переконливості та не забезпечує достатню юридичну аргументацію позиції єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Другий підхід є більш поширеним і полягає в тому, що Конституційний Суд України в обґрунтування свого рішення посилається на конкретні статті Конвенції, а іноді наводить перелік найбільш відомих справ Страсбурзького суду, що мають прецедентний характер і формують уніфіковані позиції з цього питання. Так, у Рішенні від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 (справа щодо прописки) Конституційний Суд України зазначив, що допустимість обмеження свободи пересування, вільного вибору місця проживання в межах держави та права вільно

¹ Кампо В. Європейська конвенція 1950 року та проблеми захисту прав громадян у діяльності Конституційного Суду України / В. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4–5. — С. 111.

² Серьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства / С. Серьогіна // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 42–44.

залишати територію країни визнається й міжнародним правом, і далі викладає текст статті 2 Протоколу № 4 до Європейської конвенції.

Інший приклад — Рішення у справі про рівність сторін судового процесу від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012, у якому Конституційний Суд України встановив, що рівність і недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства. Це зазначено в міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у статтях 14, 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 14 Європейської конвенції 1950 року, статті 1 Протоколу № 12 до Європейської конвенції, ратифікованих Україною, та у статтях 1, 2, 7 Загальної декларації прав людини 1948 року.

Такий підхід є, скоріше, формально-юридичним, оскільки йдеться про посилення на норми Європейської конвенції та інших міжнародно-правових договорів, що мають надзвичайно абстрактний характер і охоплюють численні випадки (казуси). Особливості змісту положень Європейської конвенції в конкретних випадках визначаються Страсбурзьким судом при розгляді тих чи інших справ. Тому належну переконливість позиції Конституційного Суду України у світлі європейських стандартів з прав людини здатне забезпечити лише звернення до цих справ та їх контекстний аналіз.

Отже, найбільш доцільним та «досконалим», з погляду юридичної техніки, є третій підхід до застосування європейських правозахисних положень у правосудді Конституційного Суду України, коли орган конституційної юрисдикції у своїх актах звертається не тільки до норм Європейської конвенції, а й до правових позицій Страсбурзького суду, викладених у його рішеннях.

Так, у Рішенні Конституційного Суду України у справі про поширення відомостей від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 зазначається, що проблеми, пов'язані з особливостями реалізації права громадян на свободу вираження поглядів і критику стосовно дій (бездіяльності) посадових та службових осіб, неодноразово були предметом розгляду Страсбурзького суду. Застосовуючи положення статті 10 Європейської конвенції в рішеннях у справах «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі» та інших, Конституційний Суд України підкреслює, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої самої інформації щодо звичайних громадян. Тому якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства.

У Рішенні у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 Конституційний Суд України послався на практику Страсбурзького суду, згідно з якою складовим елементом принципу верховенства права є очікування від суду застосування до кожного злочинця такого покарання, яке законодавець вважає пропорційним (рішення у справі «Скоппола проти Італії» від 17 вересня 2009 року). Страсбурзький суд у своїх рішеннях визнав, що заміна судами смертної кари на довічне позбавлення волі, установлене новим кримінальним законом, а не на позбавлення волі строком на п'ятнадцять років, яке як альтернатива смертній карі було передбачено законом, що діяв на час вчинення злочинів, не є порушенням статті 7 Європейської конвенції (справи

«Алакрам Хумматов проти Азербайджану» від 18 травня 2006 року, «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 року).

Слід зазначити, що за останні роки Конституційний Суд України став частіше звертатися до правових позицій Страсбурзького суду у своїх рішеннях, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Такий підхід дозволяє використовувати практику Страсбурзького суду не тільки для додаткової аргументації власних правових позицій Конституційного Суду України, вироблених на підставі Конституції України, а й для роз'яснення змісту й значення конституційних положень, а також законодавчих приписів, конституційність яких перевіряється.

Розвиваючи думку С. Шевчука¹, можна стверджувати, що процес співробітництва між Страсбурзьким судом та Конституційним Судом України слід представити формулою: *загальні фундаментальні права і свободи — це загальна практика їх забезпечення й захисту, що має нормативне значення для всіх суб'єктів права*. Хоча Конституційний Суд України може піти далі у визначенні нормативного змісту конституційних положень про права і свободи, враховуючи дію принципу верховенства Конституції України й більш широкий перелік конституційних прав і свобод, погодженість його практики з європейськими стандартами з прав людини повинна бути гарантована.

Незважаючи на активне застосування Конституційним Судом України європейських правозахисних стандартів, в Україні активно ведеться пошук шляхів удосконалення національних засобів захисту прав людини за допомогою конституційної юстиції. У зв'язку з цим серед провідних вітчизняних конституціоналістів, які плідно займаються проблемами конституційного правосуддя (Ю. Барабаш, В. Блазня, А. Головін, П. Євграфов, В. Кампо, А. Петришин, А. Портнов, А. Селіванов, А. Стрижак, П. Ткачук, В. Тихий, В. Шаповал, С. Шевчук та інші), ведуться дискусії про необхідність запровадження в Україні *інституту конституційної скарги*.

Це питання також актуальне й у Литовській Республіці, у якій Сейм Постановою від 4 липня 2007 року № X-1264 затвердив Концепцію законодавчого закріплення інституту індивідуальної конституційної скарги. Перевага була надана моделі нормативної конституційної скарги, коли предметом оскарження можуть виступати закони або інші акти Сейму (частина такого акта), акти Президента Республіки або уряду (частина такого акта), на підставі яких було ухвалено рішення, що порушує конституційні права і свободи особи².

Введення конституційної скарги відіграватиме важливу роль для уніфікації європейських і національних правозахисних стандартів, оскільки індивідууми одержать можливість при обґрунтуванні своєї позиції наполягати на тлумаченні конституційних прав людини у світлі загальноновизнаних на світовому і європейському рівнях норм і принципів. У зв'язку з цим при виборі національної моделі конституційної скарги, серед інших важливих факторів, слід також враховувати

¹ Шевчук С. В. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України [Текст] / С. В. Шевчук // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4–5. — С. 128.

² Урбайтіс Р.-К. Конституційна юстиція та захист прав людини в Литві [Текст] / Р.-К. Урбайтіс // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнародної конференції, 16 вересня 2011 року, Київ / Конституційний Суд України ; відп. ред. А. С. Головін. — К. : Логос, 2011. — С. 191–193.

переваги різних моделей таких скарг¹ з погляду можливості їх використання як національного «фільтра» на шляху до Страсбурзького суду. Останній, залежно від її підстав і юридичних наслідків, може вважати конституційну скаргу, передбачену в деяких державах — членах Ради Європи, ефективним засобом правового захисту від порушень прав людини, гарантованих Європейською конвенцією, що має передувати зверненню громадян до Страсбурзького суду. Статистика Страсбурзького суду свідчить, що в державах, де передбачений інститут повної конституційної скарги, кількість звернень до нього (пропорційно кількості населення) менша, ніж у країнах, де такий механізм відсутній, що сприяє зменшенню навантаження на нього.

Такий ефект конституційної скарги став предметом окремої уваги Венеціанської Комісії, яка у своїй доповіді «Про індивідуальний доступ до конституційного правосуддя» зазначила, що обговорення цього питання особливо важливе з погляду необхідності впровадження ефективних механізмів для вирішення проблем стосовно прав людини на національному рівні до їх направлення на розгляд у Страсбурзький суд². Такий підхід відповідає параграфу 4 Інтерлакенської декларації, яка передбачає субсидіарний характер конвенційних механізмів.

Венеціанська Комісія зазначає, що в країнах, де існує спеціалізований конституційний суд, індивідуальна скарга до органу конституційного контролю, як правило, є субсидіарною на національному рівні й застосовується тільки після вичерпання засобів правового захисту в судах загальної юрисдикції. Відповідно вона виступає останнім національним засобом правового захисту, який треба вичерпати, для виникнення можливості звернутися до Страсбурзького суду. Однак, щоб стати таким національним «фільтром» на шляху до Страсбурзького суду, інститут національної скарги повинен бути *ефективним і доступним*. При цьому питання, якою має бути конституційна скарга, щоб вважатися ефективною, є комплексним. Відповідь на нього передбачає врахування різних факторів і може відрізнитися у різних країнах. Згідно з практикою Страсбурзького суду навіть у межах однієї правової системи конституційна скарга може бути ефективним засобом захисту для певних порушень Європейської конвенції і неефективним для інших.

За результатами аналізу вимог, що пред'являються Страсбурзьким судом до ефективних національних засобів правового захисту в розумінні статті 13 Європейської Конвенції, Венеціанська Комісія стверджує, що розгляд конститу-

¹ Про моделі конституційної скарги див.: Арутюнян, Г. Г. Индивидуальная конституционная жалоба: европейские тенденции системного развития / Г. Г. Арутюнян // Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии : сб. избр. публ. Из выступлений на международных форумах, посвященных данной проблематике. — К. : Логос, 2011. — С. 75–88; Гультай, М. Питання вдосконалення індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні [Текст] / М. Гультай // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнародної конференції, м. Київ, 16 вересня 2011 року / Конституційний Суд України ; відп. ред. А. С. Головін. — К. : Логос, 2011. — С. 59–65.

² Par. 82-94 of the Draft Study on Individual Access to Constitutional Justice on the basis of comments by Mr. G. Harutyunyan, Ms. A. Nussberger, Mr P. Paczolay. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-JU\(2010\)018rev-e.aspx#P165_13720](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-JU(2010)018rev-e.aspx#P165_13720).

ційної скарги повинен забезпечувати «превентивні засоби правового захисту» для запобігання подальшим порушенням прав і свобод, поки судочинство не завершено, а також «компенсаційні засоби». Конституційний суд має розглянути справу за відсутності будь-яких необґрунтованих вимог щодо судових витрат або юридичного представництва. У результаті процедури індивідуальної скарги конституційний суд повинен мати можливість дати ефективну вказівку щодо негайного порушення, поновлення або припинення розгляду справи в загальному суді або самостійно розглянути справу по суті за наявності скарги щодо надмірної тривалості судочинства. Крім того, повинна забезпечуватися належна компенсація на основі обов'язкового рішення конституційного суду у справі, рівноцінна тій, яку заявник може одержати в Страсбурзькому суді.

Зважаючи на це, Венеціанська Комісія висловлюється на користь інституту повної конституційної скарги не тільки тому, що він забезпечує всеосяжний захист конституційних прав, а й враховуючи субсидіарний характер Страсбурзького суду й необхідність прагнення до вирішення проблем у сфері прав людини на національному рівні. Саме повна конституційна скарга, на думку Г. Арутюняна, максимально забезпечує можливість реалізації «права людини на конституційне правосуддя»¹. Особа може оскаржити будь-який акт державної влади, який безпосередньо порушує її основні права.

Однак при обранні оптимальної національної моделі конституційної скарги слід враховувати той факт, що зобов'язання організувати національну судову систему відповідно до вимог частини першої статті 6 Європейської конвенції стосується також і конституційного суду. Це означає, що у випадку, якщо держава планує ввести інститут конституційної скарги, це має бути зроблено так, щоб зайво не пролонгувати загальну тривалість судочинства. Відповідно, конституційний суд повинен мати можливості й ресурси, щоб ефективно впоратися з додатковим навантаженням, крім того, розглядати тільки «конституційні питання». Відповідно деякі обмеження стосовно предмета оскарження доречні не тільки задля уникнення його перевантаження, а й «з поваги» до вищих судів загальної юрисдикції².

Зазначені обставини слід враховувати при визначенні переваг тієї чи іншої моделі конституційної скарги. Важливо зазначити, що за умови дотримання всіх вимог нормативна конституційна скарга також може вважатися ефективним засобом захисту прав людини й виступати національним «фільтром» на шляху до Страсбурзького суду у випадках порушення прав і свобод нормативним актом, застосованим у конкретній справі, а не індивідуальним актом, прийнятим всупереч вимогам конституційного за своїм змістом закону. Для цього доцільно обговорити можливість закріплення повноваження конституційного суду вирішувати питання про справедливу компенсацію скаржникові моральної та матеріальної шкоди, отриманої у зв'язку з порушенням його конституційних прав оскаржува-

¹ Арутюнян Г. Індивідуальна конституційна скарга: європейські тенденції системного розвитку / Г. Арутюнян // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнародної конференції, м. Київ, 16 вересня 2011 року / Конституційний Суд України; відп. ред. А. С. Головін. — К. : Логос, 2011. — С. 69, 70.

² Там само. — С. 75.

ним актом. Можливість перегляду остаточних рішень судів, що набули законної сили, а також присудження скаржникові справедливої компенсації у випадку порушення його прав дає підстави для визнання нормативної конституційної скарги ефективним засобом захисту прав людини, використання якого у відповідних випадках стане необхідною умовою звернення осіб до Страсбурзького суду.

Цей принциповий висновок був підтверджений самим Страсбурзьким судом у рішенні у справі «Дорота Чот-Мединська та інші проти Польщі» від 9 жовтня 2003 року, що дозволяє вести мову про створення якісно нового прецеденту. Його суть полягає у тому, що ігнорування зацікавленою особою такого засобу захисту своїх прав, як інститут конституційної скарги, навіть у тих країнах, де предметна сфера останнього порівняно вузька й на підставі скарги дається оцінка лише конституційності правової норми, що слугувала основою індивідуального рішення, що оскаржується, може призвести до неприпустимості звернення до Страсбурзького суду¹.

У цілому введення конституційної скарги значно розширить можливості захисту основних прав і свобод за допомогою конституційного правосуддя й сприятиме уніфікації європейських і національних стандартів з прав людини.

Гультай М. М. Европейские и национальные стандарты по правам человека в практике Конституционного Суда Украины. В статье освещаются основные направления влияния европейских стандартов по правам человека на конституционное правосудие, излагаются подходы к применению Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики Европейского суда по правам человека, сложившиеся в деятельности Конституционного Суда Украины, а также анализируются преимущества различных моделей конституционной жалобы с точки зрения внедрения эффективных национальных способов правовой защиты.

Ключевые слова: европейские стандарты по правам человека, конституционное правосудие, конституционная жалоба, конституционные суды, Европейский суд по правам человека.

Gultay M. European and national human rights standards in the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine. The article is devoted to the impact of the European standards of human rights on constitutional justice, the main approaches to application of European Convention and the European Court of Human Rights case-law in jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine, and also the advantages of various models of constitutional complaint in the light of introduction of effective national legal means of human rights protection.

Key words: European standards of human rights, constitutional justice, constitutional complaint, constitutional courts, the European Court of Human Rights.

¹ Див. детальніше: Кузнецов О. Б. Конституционная жалоба как условие приемлемости обращения в Европейский суд по правам человека / О. Б. Кузнецов // Вестник Конституционного Суда Республики Беларусь. — 2004. — № 2. — С. 86–91.